

Ewolucja form wypowiedzi dokumentujących obrady parlamentu w Polsce

The evolution of forms of statements documenting parliamentary proceedings in Poland

Abstract: The subject of the article are methods of documenting parliamentary proceedings in Poland from the moment of its establishment to modern times. The aim of the study is to distinguish individual stages of the functioning of genres documenting parliamentary proceedings and to indicate the factors (political and cultural) influencing the changes taking place within genre patterns and thus enabling the distinction of these stages. The text falls within the scope of linguistic genology from a diachronic perspective. In the first stage of the functioning of the parliament in Poland, private, handwritten diaries of proceedings were prepared, but only over time this task was entrusted to employees of the royal chancellery, and from the second half of the 18th century, diaries were printed. Another form of documenting the proceedings are stenographic reports and parliamentary minutes, which began to be edited in the second half of the 19th century. Currently, in addition to these two forms, „Kronika Sejmowa” and „Kronika Senatu” are also published. The proceedings are also recorded in the form of audio and audiovisual files.

Key words: parliamentary diary, stenographic reports, minutes, genre, parliament

Abstrakt: Przedmiotem artykułu są sposoby dokumentacji obrad parlamentu w Polsce od momentu jego powstania do czasów współczesnych. Celem opracowania jest wyróżnienie poszczególnych etapów funkcjonowania gatunków dokumentujących obrady sejmowe i wskazanie czynników (politycznych i kulturowych) wpływających na przemiany zachodzące we wzorcach gatunkowych i tym samym umożliwiającym wyróżnienie tych etapów. Tekst mieści się w genologii lingwistycznej w ujęciu diachronicznym. W pierwszym etapie funkcjonowania parlamentu w Polsce sporządzano prywatne, rękopiśmienne dziurniki obrad, dopiero z czasem zadanie to powierzono pracownikom kancelarii królewskiej, a począwszy od II połowy XVIII w. dziurniki były drukowane. Kolejną formę dokumentowania obrad stanowią sprawozdania stenograficzne i protokoły sejmowe, które zaczęto redagować w II połowie XIX w. Obecnie oprócz tych dwóch form wydawana jest też „Kronika Sejmowa” i „Kronika Senatu”. Dodatkowo obrady są utrwalane w postaci plików audio i audiowizualnych.

Słowa kluczowe: dziurnik sejmowy, sprawozdania stenograficzne, protokół, gatunek, parlament

W polskim systemie ustrojowym bardzo ważną funkcję pełni władza ustawodawcza. To stwierdzenie odnosi się zarówno do czasów współczesnych, jak i do okresów Rzeczypospolitej doby przedrozbiorowej oraz II Rzeczypospolitej. Już u schyłku XV w. w Polsce zaczął kształtować się system demokracji szlacheckiej, co wiązało się z osłabieniem władzy monarchy i zwiększeniem się zakresu kompetencji szlachty gromadzącej się na sejmikach ziemskich i sejmie walnym. Dzierżyła ona pełnię władzy ustawodawczej, rezerwując sobie prawo do podejmowania decyzji najistotniejszych dla państwa (Leśnodorski i in. 2009; Michalski, red., 1984).

Udział władzy ustawodawczej w ustroju państwa wiąże się z powstawaniem i funkcjonowaniem licznych tekstów (por. Kita, 2002), które stanowią przejaw dyskursu instytucjonalnego, a więc realizowanego w obrębie instytucji, która opiera się na władzy oraz na binarnym (asymetrycznym) podziale ról: eksperci i nieeksperti, wprowadza biurokratyczny porządek komunikacyjny, a także reguluje i kształtuje życie społeczne, życie jednostki oraz wpływa na nie (Agar, 1985; Benwell i Stokoe, 2006; Ehlich i Rehbein, 1994).

Wspomniane teksty funkcjonują jako różnorodne gatunki wypowiedzi, co wynika z dwóch powodów. Po pierwsze, powstają one jako rezultat prac instytucji ustawodawczych. Mowa tu o takich gatunkach, jak statut, konstytucja (mam na myśli konstytucję w rozumieniu zarówno dawnym, jak i współczesnym), ustawa, uchwała, rezolucja, interpelacja poselska itp. Reprezentują one styl urzędowy w odmianie prawnej¹, którą charakteryzują takie wyznaczniki, jak: bezosobowość, precyzyjność, standardowość i dyrektywność². Ta grupa tekstów nie będzie jednak stanowiła przedmiotu rozważań w moim artykule³. Po drugie, są one związane z dokumentacją przebiegu owych działań, a dokładniej mówiąc, z utrwalaniem obrad. O ile w pewnych okresach ich funkcjonowania można przypisać im takie cechy, jak bezosobowość, precyzyjność i standardowość, o tyle nie spełniały one nigdy i nie spełniają kryteriów dyrektywności. Ta właściwość sprawia, że należą do innej odmiany stylu urzędowego niż gatunki typowo normatywne. Ewa Malinowska (2009), biorąc pod uwagę dominującą funkcję wypowiedzi, w ramach stylu urzędowego (oprócz odmiany prawnej) wyróżnia odmianę kancelaryjną⁴, którą realizują wypowiedzi dokumentacyjne i korespondencja. Badane przeze mnie teksty poświadczające przebieg obrad parlamentu mieszczą się zatem wśród wypowiedzi dokumentacyjnych, co jest zgodne z założeniami Malinowskiej, zalicza ona bowiem tu – oprócz akt stanu cywilnego będących potwierdzeniem danego stanu rzeczy, zaświadczeń, świadectw, dowodu osobistego i paszportu – również sprawo-

¹ Analizą tej odmiany zajmowało się już wielu badaczy, m.in. Cornu, 1990; Gajda, 2004; Lizisowa, 2006; Pieńkos, 1999; Szczepankowska, 1999, 2011. Powstawały ponadto prace na temat dyskursu prawnego w dawnych wiekach, np. w średniowieczu (Lizisowa, 1995; Siuciak, 2011) oraz w XVIII w. (Kość, 1993; Szczepankowska, 2004a, 2004b).

² O wyznacznikach i odmianach stylu urzędowego pisali m.in. Ewa Malinowska (1995, 2001, 2013), Aleksander Wilkoń (2002), Anna Wojciechowska (2012) i Maria Wojtak (2001).

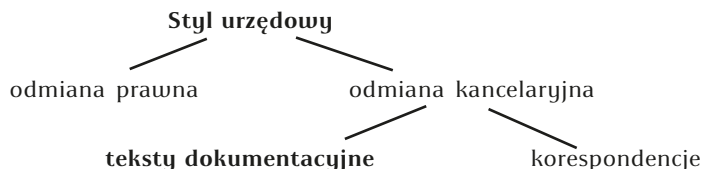
³ Dzieje udostępniania opinii publicznej treści dokumentów sejmowych opisała Beata Goworko-Składanek (2017).

⁴ Odmiana kancelaryjna, podobnie jak prawna, doczekała się opracowań lingwistycznych (por. np. Ryba, 1999; Siuciak, 2024; Wojciechowska, 2012; Wojtak, 2004), ale nie stanowią one grupy tak licznej, jak w przypadku odmiany prawnej.

zdania oraz protokoły. Miejsce tekstów dokumentujących obrady sejmu wśród odmian stylu urzędowego obrazuje rysunek 1.

Rysunek 1

Miejsce tekstów dokumentujących obrady sejmu wśród odmian stylu urzędowego

Adnotacja. Źródło: Opracowanie własne

Warto dodać, że gatunki dokumentujące przebieg obrad parlamentu są rezultatem złożonych zachowań komunikacyjnych. Utrwalają wypowiedzi pisane, pierwotnie mówione (spontaniczne), np. repliki dialogowe, oraz wtórnie mówione (wypowiedzi przygotowane na piśmie i odczytane/wyświetlone w trakcie obrad).

W artykule nawiązuję do dokonań na gruncie genologii (por. m.in. Gajda, 2001; Witosz, 2005; Wojtak, 2019), mieszczącej się w obrębie tekstologii lingwistycznej (por. m.in. Bartmiński i Niebrzegowska-Bartmińska, 2012), i przyjmuję perspektywę diachroniczną. Dzięki wykorzystaniu ujęcia dynamicznego można prześledzić zmieniające się w czasie sposoby zachowań komunikacyjnych, w tym zmienność natury badanego gatunku, co w rezultacie daje możliwość wyróżnienia poszczególnych etapów rozwoju form dokumentujących przebieg obrad parlamentu. Na przemiany zachodzące we wzorcach omawianych gatunków wpływają czynniki polityczne i kulturowe (por. Borawski, 1995; Przyklenk, 2009). Inaczej mówiąc, gatunki zmieniają się, ponieważ podlegają przystosowaniu do bieżących potrzeb i warunków (Przyklenk, 2009; Wojtak, 2004–2005). Celem niniejszego artykułu jest zatem wyróżnienie poszczególnych etapów funkcjonowania gatunków dokumentujących obrady parlamentu w Polsce i wskazanie czynników (politycznych i kulturowych) wpływających na przemiany zachodzące we wzorcach gatunkowych i tym samym umożliwiających wyróżnienie tych etapów.

I etap. Nieoficjalne (prywatne) rękopiśmienne diariusze sejmowe (od poł. XVI w. do poł. XVII w.)

Chociaż początki sejmu walnego w Polsce sięgają końca XV w., to pierwszy zachowany diariusz sejmowy pochodzi z roku 1548. Wydał go Józef Szujski w 1872 r., opierając się na dwóch diariuszach rękopiśmiennych sporządzonych w języku polskim⁵. Do diariuszy dołączane były dokumenty w języku łacińskim, np. recesy królewskie.

⁵ Jak podaje sam Szujski, podstawą są „spółczesny rękopis, będący własnością JW. Łaskiego w Warszawie, kopia z XVII wieku, przechowywana w bibliotece kórnickiej hr. Działyńskiego” (Szujski, wyd., 1862, s. 161).

Pierwsze, tzn. XVI-wieczne diariusze sejmowe były pisane po polsku, po łacinie, po niemiecku lub w formie dwujęzycznej (np. polskiej i łacińskiej). Potem w tej sferze komunikacji panuje niemal wyłącznie język polski, ale też widać wpływy łacińskie (zwłaszcza w XVII w.), których rezultatem było m.in. makaronizowanie.

Zarówno te pierwsze diariusze, jak i kolejne pochodzące z II połowy XVI w. i z I połowy XVII w. były spisywane przez tzw. prędkich pisarzy (sekretarzy lub dworzan dostojników), przez obserwatorów⁶, a nawet samych posłów. Stanisław Grzybowski (1957) przypisał autorstwo diariuszy sejmów lat 1555 i 1558 Mikołajowi Sienickiemu⁷, a Stanisław Bodniak (wyd., 1939) udowadniał, że twórcą m.in. diariuszy sejmów lat 1553, 1555 i 1558/1559 jest Hieronim Ossoliński⁸. Z badań Waldemara Chorążyczewskiego (2010) wynika, że pierwsze zachowane diariusze powstawały z inicjatywy szlachty związanej z ruchem egzekucyjnym, a następnie ze środowiskiem oligarchii magnackiej.

Już od początku istnienia parlamentaryzmu w Polsce funkcjonowała kancelaria monarcha, której pracownicy zajmowali się wprawdzie obsługą sejmów (przygotowywali program obrad, redagowali uchwały i ogłaszali je drukiem w formie tzw. konstytucji) (Nawrocki, 1998, s. 42), ale nie trudnili się oni wówczas dokumentowaniem przebiegu obrad sejmów⁹. W prowadzonej w kancelarii królewskiej Metryce Koronnej w serii pierwszej znajdują się uchwały sejmowe, a w serii czwartej – zagadnienia sejmów, sejmików i rady stanu z lat 1735–1794, np. instrukcje, ale nie ma tam tekstów zawierających zapis przebiegu obrad. Do zadań kancelarii królewskiej należało natomiast protokołowanie narad senatorów rezydentów. Kancelarię królewską powołano w 1593 r. w celu kontrolowania działań władcy (chodziło o aktywność Henryka Walezego, który nie był zorientowany w praktyce Rzeczypospolitej szlacheckiej). W rzeczywistości zaczęła ona funkcjonować dopiero w XVII w. Protokoły narad stanowiły jedyny dowód wykonywania obowiązków przez senatorów.

Diariusze poszczególnych sejmów zwykle składały się z mniejszych całości (mikrotekstów), które stanowiły relację z poszczególnych dni sejmowania. Tworzyły je nagłówki (zawierające na ogół dane mówcy i/lub informację o numerze sesji i/lub jej dacie) oraz korpus. Jego główne elementy to streszczenia wystąpień parlamentarzystów, np. „Potem Pan Stolnik wieleński mówił skarżąc się na fałszywą monetę, której w Litwie dosyć, a przyczynę na Żydy zganiał, którzy, aby tej prorogacji którą w Litwie mają, więcej nie używali, prosił” (Szujski, wyd., 1862, s. 130), a także opis zachowań posłów i zdarzeń mających miejsce w izbie. Te ostatnie cechował subiektywizm, którego sygnałem były elementy wartościujące, np.:

Panowie IchM. schodzili się do Rady, a Król JM. też knim przyszedł i tamże usadowiwszy się w radzie posłali po posły stanu rycerskiego, którzy też byli od

⁶ Mowa tu o recesach gdańskich spisywanych po niemiecku.

⁷ Mikołaj Sienicki jest uznawany za wybitnego działacza i mówcę sejmowego; kilka razy pełnił funkcję marszałka sejmów.

⁸ Hieronim Ossoliński był wielokrotnym posłem na sejm; reprezentował na nim województwo krakowskie lub sandomierskie. Uznawany jest za świetnego mówcę.

⁹ Być może któryś z diariuszy został przygotowany przez Marcina Kromera, sekretarza króla Zygmunta I Starego (Nawrocki, 1998).

rana wszytcy społem. A ci to gdy przyszli i ustanowili się, zatem Pan poznański powstał i z wielkimi uczciwościami ku Panu w te słowa od wszego Senatu rzecz czynił. (Szujski, wyd., 1862, s. 217)

Rzadkością było natomiast cytowanie mów.

Powstanie i rozwój diariuszy sejmowych wiąże się z koniecznością zaspokojenia trzech potrzeb społecznych: dostępu do informacji, komentowania (cele publicystyczne) oraz archiwizowania. Diariusze były tekstami bardzo chętnie gromadzonymi. Chodziło tu nie tylko o zapewnienie dostępu do informacji na temat bieżącego życia politycznego, lecz także o samodoskonalenie się, umożliwiające w przyszłości wzięcie udziału w życiu publicznym. Omawiana forma dokumentacji życia politycznego sprzyjała więc wychowaniu obywatelskiemu i przyczyniała się do rozwoju umiejętności retorycznych. Inaczej mówiąc, służyła celom dydaktycznym. Spisywanie diariuszy niewątpliwie było rezultatem prężnie działającego ruchu egzekucyjnego i – co jest z tym związane – rozwoju prywatnych archiwów politycznych, m.in. Hieronima Filipowskiego i Jana Osmolskiego (Chorążyczewski, 2010).

II etap. Oficjalne rękopiśmienne diariusze sejmowe (od poł. XVII w. do poł. XVIII w.)

Diariusze sejmowe zaczęły być opracowywane w Gabinetie Królewskim dopiero w czasach Jana Kazimierza, czyli od połowy XVII w. (Nowicki, 1998). Przygotowywali je pracownicy tej instytucji, którzy pełnili funkcję sekretarzy sejmowych. Korzystali oni z pracy tzw. skoropisów¹⁰, czyli 'pisarzy, sekretarzy zapisujących pismem skróconym żywą mowę, np. przemówienia' (SJP Dor). Pod względem kompozycyjnym i stylistycznym oficjalne diariusze sejmowe zasadniczo nie różniły się od prywatnych. Zresztą praktyka sporządzania diariuszy prywatnych ciągle była żywa.

III etap. Oficjalne, powszechnie dostępne, drukowane diariusze sejmowe i relacje prasowe (od 1763 r. do schyłku I Rzeczypospolitej oraz okres Księstwa Warszawskiego)

Kolejnym przełomowym czasem w rozwoju dokumentowania obrad parlamentu były lata sześćdziesiąte XVIII w. Od 1763 r. diariusze stały się powszechnie dostępne, ponieważ zaczęto je wydawać drukiem (Szujski, wyd., 1862). Poza tym w 1764 r. wprowadzono nowy system kancelaryjny (Nawrocki, 1998, s. 89). Oprócz oficjalnych diariuszy ciągle jednak powstawały diariusze prywatne.

Relacje z obrad sejmowych publikowano też w prasie. Służyła temu „Gazeta Narodowa y Obca”¹¹, która ukazywała się dwa razy w tygodniu od 1 stycznia 1791 r. do 4 sierpnia 1792 r. Relacja zamieszczana była na ogół na pierwszych kartach numeru i przyjmowała

¹⁰ Ich dawna nazwa to *abrewjatorzy* (por. SJP Arc, 1916), dziś funkcję tę pełnią stenografowie.

¹¹ „Gazeta Narodowa y Obca”, (b.d.). Pobrano 15 września 2023 z: http://bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/show-content/publication/68055/edition/62314/?format_id=2

formę mowy zależnej¹². Przypominała ona typowe diariusze, które sporządzano w tamtych czasach. Z kolei w dominującej w okresie oświecenia na rynku wydawniczym czasopiśmie „Gazecie Warszawskiej” upowszechniano niewiele informacji na temat działalności parlamentu. Nieco więcej tego typu faktów znaleźć w niej można w czasach Księstwa Warszawskiego i później – Królestwa Polskiego.

Informacje o przebiegu obrad publikowano ponadto w tygodniku „Journal Hebdomadaire de la”, który ukazywał się w Warszawie od 9 listopada 1788 r. do 6 czerwca 1792 r. Redagowany był w języku francuskim przez Jana Potockiego, który dążył do tego, by wydarzenia w Polsce zdobyły rozgłos międzynarodowy (Goworko-Składanek, 2017).

Kończąc fragment poświęcony dziejom dokumentowania obrad parlamentu w okresie I Rzeczypospolitej, przedstawię dane liczbowe świadczące o dużej skali omawianego zjawiska. Otóż w liczących 300 lat dziejach parlamentaryzmu doby przedrozbiorowej (od 1493 r. do 1793 r.) sejm zwołano 245 razy. Do naszych czasów zachowało się ok. 900 diariuszy (Konopczyński, 1948), przy czym pierwszy z nich, jak wspominałam już wcześniej, pochodzi z 1548 r. Diariusze rękopiśmienne zaczęto wydawać w XIX w. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był Władysław Konopczyński.

Mimo diametralnej zmiany sytuacji politycznej spowodowanej trzecim rozbiorem Polski, w którego wyniku przestało istnieć państwo polskie, poświadczanie obrad kolejnego sejmiku – działającego w okresie Księstwa Warszawskiego, należy uznać za kontynuację zasad stosowanych u schyłku I Rzeczypospolitej. Sejm ten został powołany zgodnie z konstytucją 1807 r. i odbył trzy sesje w latach: 1809, 1811 i 1812. Składał się on z dwóch izb, a jego uprawnienia były znacznie ograniczone – zajmował się jedynie prawem cywilnym i karnym oraz sprawami podatkowymi i monetarnymi. Diariusze obrad sejmowych z obowiązku prowadzili sekretarze sejmowi. Zachowane dokumenty pochodzą z pierwszych dwóch sesji (por. Handelsman, wyd., 1913). Pod względem kompozycyjnym i graficznym przypominają diariusze opracowywane w I Rzeczypospolitej. Sygnałami delimitacji są nagłówki zawierające informacje o numerze sesji i dacie dziennej. Potem następuje korpus i relacja wraz ze streszczeniem mów, chociaż sporadycznie znaleźć można też cytaty krótkich wypowiedzi¹³. Prezentowane są nie tylko zdarzenia werbalne, ale również pozawerbalne: „Przez ciąg mszy J. K. M. klęczał na podnóżku przed tronem przygotowanym” (Handelsman, wyd., 1913, s. 1). Na końcu diariusza znajduje się załącznik „Projekt prawa, odrzucony na posiedzeniu 22 marca 1809” (Handelsman, wyd., 1913, s. 49), a więc dokument o charakterze normatywnym.

Autorzy tych diariuszy zadbali o eksponowanie nazwisk mówców (drukem rozstrzelonym). W relacjach zdarzają się ponadto elementy wartościujące: „JW. Marszałek sejmowy przejęty radością dokonanego dzieła nie dozwolił j. p. sekretarzowi sejmowemu sporządzić na piśmie doniesienia o wyborach” (Handelsman, wyd., 1913, s. 10), „Koniec mszy dopełniony został krótką, lecz gorliwą przedmową J. O. Ks. arcybiskupa” (Handelsman,

¹² Goworko-Składanek (2017) stwierdza, że „informacje dotyczące obrad sejmowych stanowiły [...] dziewięć dziesiątych materiału” (s. 355). Poczyniona przez mnie ekscerpca tego czasopisma prowadzi do wniosku, że szacunki te są przesadzone. W gazecie regularnie pojawiały się bowiem również informacje innego typu, np. depesze nadchodzące z różnych miast europejskich, i stanowiły one niemałą część numeru.

¹³ Przykładem może być fragment: „JW. Marszałek sejmowy w głosie słownie zabranym rzekł: »Przybycie wasze, senatorowie, kładzie tamę obradom izby poselskiej [...]«” (Handelsman, wyd., 1913, s. 47).

wyd., 1913, s. 1), „Kazanie to z najwłaściwszą czułością oddane rozrzewniło wielu przytomnych” (Handelsman, wyd., 1913, s. 2).

IV etap. Oficjalne, drukowane, obwarowane regulaminem diariusze sejmowe i fakultatywnie prasa (okres Królestwa Polskiego i Wolnego Miasta Krakowa)

W dobie Królestwa Polskiego parlament miał nieco większe uprawnienia niż w okresie Księstwa Warszawskiego. Składał się z dwóch izb, a każda z nich miała swoją kancelarię. Sprawy formalne regulował statut organiczny, w którym znajdowały się zapisy dotyczące kwestii związanych z protokołowaniem obrad. Marszałek sejmu wyznaczał spośród członków Izby Poselskiej sekretarza odpowiedzialnego za redagowanie dokumentacji¹⁴. Po jej przygotowaniu każdy członek sejmu miał 8 dni, by ją przejrzeć i wnieść ewentualne zastrzeżenia. Protokołami w Izbie Senatorskiej zajmował się z kolei Sekretarz Stanu¹⁵. W sejmie dokumentację powierzono m.in. Antoniemu Siarczyńskiemu – diaryście Sejmu Wielkiego, a w senacie – znanemu literatowi, Julianowi Ursynowi Niemcewiczowi. W podobny sposób powstawały relacje z obrad Sejmu Wolnego Miasta Krakowa. O przebiegu niektórych jego posiedzeń informowała poza tym „Gazeta Krakowska”¹⁶.

V etap. Sprawozdania stenograficzne oraz protokoły sejmowe i fakultatywnie prasa oraz diariusze (od 1861 r. do 1939 r.)

Kolejny przełom w dokumentowaniu obrad sejmu – bez przesady można powiedzieć, że najwyraźniejszy – przypadł na czasy działalności Sejmu Krajowego w Galicji. Po raz pierwszy w odniesieniu do obrad parlamentu zastosowano wówczas formę sprawozdań stenograficznych¹⁷. Pierwsza ich realizacja tekstowa w języku polskim pochodzi z 1861 r. Właśnie w tym czasie rozpoczął działalność wspomniany sejm¹⁸. Poza sprawozdaniami stenograficznymi powstawały wówczas protokoły.

Regulamin sejmu, zawierający m.in. wytyczne na temat form i trybu opracowywania relacji, uchwalono dopiero 10 października 1907 r. Według niego protokół miał przygotowywać wyznaczony urzędnik, a dokument ten sprawdzali i podpisywali dwaj sekretarze

¹⁴ Do dziś zachowało się tylko 4% przedwojennego zbioru akt Sejmu Księstwa Warszawskiego i Sejmu Królestwa Polskiego (Osiecka, 1998).

¹⁵ *Diariusze, sprawozdania z obrad*, (b.d.). Pobrano 25 września 2023 z: <http://senat.edu.pl/historia/diariusze/>

¹⁶ „Gazeta Krakowska”, (b.d.). Pobrano 16 października 2023 z: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/78940?language=en#structure>

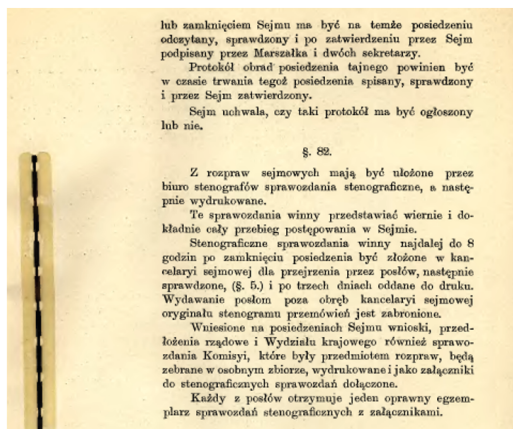
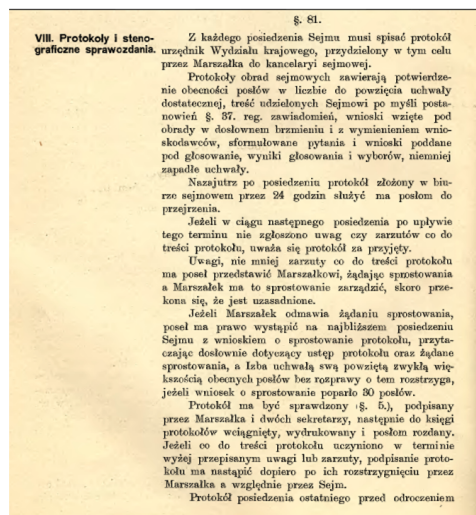
¹⁷ Już od początku XIX w. w Wielkiej Brytanii sporządzany był raport zawierający zapis obrad Parlamentu Brytyjskiego (*Hansard*, (b.d.). Pobrano 22 września 2023 z: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hansard>). Funkcjonuje on do dziś pod nazwą „Hansard” w Wielkiej Brytanii i kilku innych krajach.

¹⁸ Na ziemiach zaboru austro-węgierskiego utworzono już w 1775 r. odrębny sejm, czyli tzw. stany krajowe, ale po raz pierwszy zebrał się on dopiero w 1782 r. Posiedzenia odbywały się corocznie do 1848 r., a ich przedmiotem były sprawy z zakresu kultury, budownictwa, szkolnictwa i finansów.

wybierani spośród posłów przez marszałka. W rozdziale VIII regulaminu (zatytułowanym „Protokoły i stenograficzne sprawozdania”) znajdowały się wytyczne na temat trybu redagowania i zawartości protokołów (paragraf 81) oraz sprawozdań stenograficznych (paragraf 82). Po raz pierwszy w dziejach poświadczania przebiegu obrad parlamentu w tak precyzyjny sposób określono tryb powstawania dokumentacji. Rysunek 2 prezentuje skany wspomnianego regulaminu, zawierające wytyczne na ten temat.

Rysunek 2

Skany fragmentu Regulaminu dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, przyjętego dnia 10. października 1907, nakładem Wydziału Krajowego z drukarni E. Winiarza, Lwów 1908

Adnotacja. Źródło: *Regulamin dla Sejmu krajowego...* <https://reader.digitarium.pcss.pl/dlibra/publication/20838/edition/19759>

W okresie działalności Sejmu Krajowego w Galicji zapoczątkowano praktykę redagowania dokumentacji obrad stosowaną w kolejnych dziesięcioleciach. Wprawdzie ulegała ona i ciągle ulega pewnym modyfikacjom, podobnie jak wzorzec gatunkowy samych sprawozdań stenograficznych (por. Dawidziak-Kładoczna, 2023), ale zmiany te nie są tak wyraźne, jak w przypadku zmiany jednego gatunku na inny, czyli diariusza na sprawozdania stenograficzne.

Wypracowane na przełomie XIX i XX w. w Galicji zasady utrwalania obrad sejmowych wykorzystywano po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Przygotowaniem dokumentacji obrad zajmowało się kilkunastu pracowników Biura Stenograficznego (tworzyli oni stenogramy) oraz pracownicy Redakcji Sprawozdań Stenograficznych i Djariusza¹⁹, którzy na podstawie stenogramów sporządzali urzędowe sprawozdania stenograficzne²⁰, a także diariusz,

¹⁹ Ta komórka powstała później, została wyodrębniona z Biura Stenograficznego.

²⁰ Więcej o organizacji ich prac można przeczytać w tekście *Początki administracji sejmowej 1919–1927*, (b.d.). Pobrano 19 września 2023 z: https://www.stenografia.pl/historia_polska/ii_rp/sejm_kronika

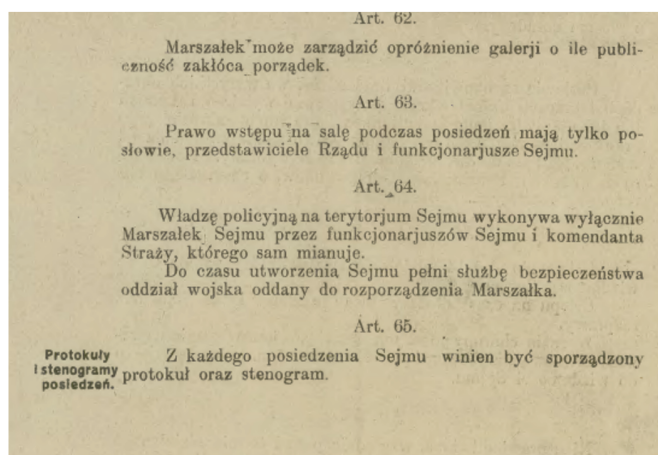
czyli skróconą relację zawierającą streszczenia przemówień, treść dokumentów, wyniki głosowań oraz opis tego, co działo się na sali. Dziariusz tworzono z myślą o dziennikarzach, którzy otrzymywali go co pół godziny w formie biuletynu²¹. Dzięki takiej postaci tekstu (niezwykle przecież popularnej w dobie przedrozbiorowej) można było nie tylko utrwalić treść wystąpień, ale również oddać specyfikę obrad.

Funkcję kierownika Redakcji Sprawozdań Stenograficznych i Dziariusza przez 14 lat sprawował Karol Irzykowski – poeta, dramaturg, krytyk literacki i filmowy. Pracowali tu też: Emil Gros i Stanisław Czosnowski. Poza tym powstawały protokoły, ale za to odpowiadali już konkretni parlamentarzyści.

W artykule 65. *Tymczasowego Regulaminu obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej* z 1919 r. znajduje się wzmianka o sposobach dokumentowania obrad. W porównaniu z zapisami w regulaminie Sejmu Krajowego w Galicji jest ona bardzo lakoniczna. Ogranicza się bowiem do jednego zdania, które znajduje się w ostatnim artykule wspomnianego tekstu: „Z każdego posiedzenia Sejmu winien być sporządzony protokół [sic! – M. D.-K.] oraz stenogram”.

Rysunek 3

Skan fragmentu Tymczasowego Regulaminu obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1919

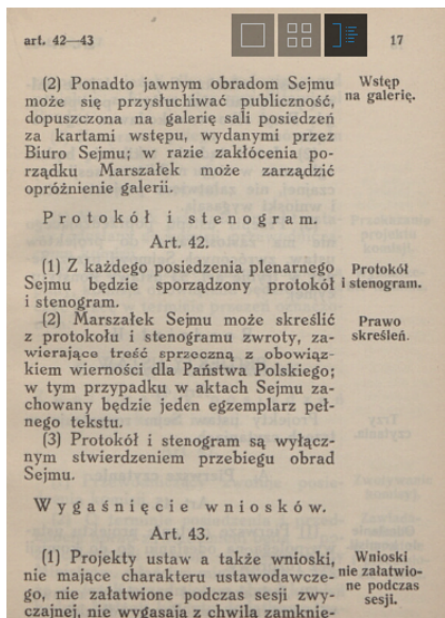
Adnotacja. Źródło: *Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu...* <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/199408?id=199408>

Każdy kolejny sejm działający w dwudziestoleciu międzywojennym uchwalał podobny dokument. Z czasem procedurze redagowania dokumentacji obrad poświęcano więcej miejsca. Oto skan strony zawierającej zapis na ten temat w regulaminie wydanym w 1938 r. (rys 4.).

²¹ *Dziariusze, sprawozdania z obrad*, (b.d.). Pobrano 25 września 2023 z: <http://senat.edu.pl/historia/dziariusze/>

Rysunek 4

Skan fragmentu Regulaminu Sejmu z dnia 5 października 1935 r. z poprawkami uchwalonymi przez Sejm w dniu 29 listopada 1938 r.

Adnotacja. Źródło: Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu... <https://polona.pl/item/regulamin-sejmu-z-5-pazdziernika-1935-r-z-poprawkami-uchwalonymi-przez-sejm-w-dniu,NjkzMjgkMTg/24/#info:metadata>

Wybiórcze informacje na temat obrad sejmu, a dokładniej – mowy przywódców endecji, publikowano w „Gazecie Warszawskiej”²², która w dwudziestoleciu międzywojennym miała charakter polityczny i była organem Narodowej Demokracji.

VI etap. Sprawozdania stenograficzne, protokoły i fakultatywnie pliki audio oraz audiowizualne (od 1947 r. do 1990 r.)

Pierwszy sejm po zakończeniu II wojny światowej nosi nazwę Sejmu Ustawodawczego, a jego kadencja obejmowała okres 1947–1952. W kolejnych latach 1952–1991 obradowały sejmy dziesięciu kadencji, przy czym ta ostatnia przypadła na lata przełomu ustrojowego. Na dokumentację obrad sejmu wspomnianych okresów – podobnie jak w przypadku dwudziestolecia międzywojennego – składały się sprawozdania stenograficzne²³ oraz protokoły.

²² W 1925 r. połączyła się z „Gazetą Poranną 2 Grosze” i była wydawana pod tytułem „Gazeta Poranna Warszawska” (do 1929 r.), a w latach 1935–1939 ukazywała się jako „Warszawski Dziennik Narodowy” (Jakubowska, 1984).

²³ Dostępne są one w internecie: *Parlamentaria polskie 1919–2001*, (b.d.). Pobrano 20 września 2023 z: https://bs.sejm.gov.pl/F?func=file&file_name=find-nowe-prl-sejm&local_base=ars01

Osiągnięcia cywilizacyjne oraz rozwój środków masowego przekazu sprawiły, że obrady zaczęto utrwalac w wersji audio oraz audio-wideo. Zachowany w Archiwum Sejmowym zbiór taśm szpulowych, kaset, płyt CD i kaset wideo dla omawianego okresu nie jest jednak kompletny²⁴.

VII etap. Sprawozdania stenograficzne, protokoły, pliki audio i audiowizualne, czasopisma (od 1990 r.)

Jeśli chodzi o czasy najnowsze (po 1989 r.), to dokumentacja obrad prowadzona jest w sposób systematyczny, zinstytucjonalizowany i znormalizowany. Podstawowymi formami, które stanowią jedyne urzędowe stwierdzenie przebiegu obrad parlamentu, są sprawozdania stenograficzne²⁵ oraz protokoły. Kwestie związane z ich sporządzaniem i publikowaniem reguluje treść art. 176 *Regulaminu Sejmu RP*²⁶ oraz art. 39 *Regulaminu Senatu RP*²⁷. Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP przygotowywane są w Wydziale Sprawozdań Stenograficznych, który należy do Sekretariatu Posiedzeń Sejmu, a z posiedzeń Senatu RP – w Dziale Stenogramów, jednostce Biura Prac Senatu.

Praca nad sprawozdaniami składa się z kilku etapów. Najpierw tekst spisywany jest pismem stenograficznym przez maszynistki na podstawie nagrania audio, które podzielone zostaje na 5-minutowe fragmenty. Nad tak przygotowanym materiałem pracują redaktorzy, wprowadzając znaki przestankowe i usuwając błędy. W ten sposób powstaje wersja wstępna sprawozdań, która zamieszczona zostaje na stronie internetowej mniej więcej po czterech godzinach od wystąpienia mówcy. Powinien on jeszcze w trakcie posiedzenia lub tuż po jego zakończeniu autoryzować swoją wypowiedź. Wniesione przez mówcę propozycje zmian nie mogą zmieniać sensu jego tekstu, dotyczą zwykle uściśleń w zapisie. Następnie marszałek zarządza wydanie sprawozdań²⁸. Protokoły z kolei są redagowane przez sekretarzy posiedzenia i obejmują krótki zapis przebiegu obrad, a także pełne teksty aktów prawnych oraz materiałów związanych z obradami, które umieszczane są w załącznikach.

²⁴ Więcej na temat zasobów Archiwum Sejmowego na stronie: *Biblioteka sejmowa* (b.d.). Pobrano 20 września 2023 z: https://biblioteka.sejm.gov.pl/archiwum_sejmu_zbiory/

²⁵ Oto definicja sprawozdań stenograficznych zamieszczona w *Słowniku parlamentarnym* opublikowanym na stronach Senatu RP: „Obok protokołu posiedzenia Sejmu urzędowe stwierdzenie przebiegu obrad, zredagowane stylistycznie i zawierające załączniki – teksty interpelacji i odpowiedzi na interpelacje, zestawienia zgłoszonych w debacie poprawek do projektów ustaw i uchwał, imienne wykazy wyników głosowań. Sprawozdanie stenograficzne obejmuje również teksty niewyłoszone w Sejmie, specjalnie oznakowane, jeżeli Marszałek na wniosek posta wyraził zgodę na ich opublikowanie w tej formie. Drukowanie sprawozdań stenograficznych zarządza Marszałek Sejmu” (b.d.). Pobrano 21 września 2023 z: <https://senat.edu.pl/publikacje/sownik-parlamentarny/#s>

²⁶ *Regulamin Sejmu RP wprowadzony Uchwałą Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 roku*. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19920260185/U/M19920185Lj.pdf>.

²⁷ *Regulamin Senatu RP wprowadzony Uchwałą Senatu RP z dnia 23 listopada 1990 roku*. https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/ustawy/regulamin.pdf

²⁸ Po trzech tygodniach w przypadku tekstów sejmowych i po 30 dniach w przypadku tekstów senackich.

Poza tym obrady są archiwizowane na nośnikach audio i audiowizualnych. Udostępnia się je w mediach (telewizji, radiu i internecie). Dodatkowo przygotowywana jest „Kronika Sejmowa” – czasopismo informujące o bieżących pracach Sejmu RP i jego organów, zawierająca dziennikarski zapis relacji z posiedzeń izby. Kronika ukazuje się w Wydawnictwie Sejmowym od grudnia 1990 r., a od 1996 r. jest udostępniana również w internecie. Początkowo był to tygodnik, od 2003 r. – ilustrowany dwutygodnik, a obecnie – od 2019 r. – miesięcznik. Analogiczne wydawnictwo powstaje w odniesieniu do wyższej izby parlamentu. Mowa o „Kronice Senatu” (wydawanej przez Centrum Informacyjne Senatu), która najpierw ukazywała się jako rocznik, a od 2017 r. – jako kwartalnik. Oba czasopisma w pewnym sensie przypominają diariusze sejmowe ukazujące się w okresie I Rzeczypospolitej i w pierwszych dziesięcioleciach XIX w., ponieważ zawierają relacje z obrad sejmowych zaprezentowane w formie mowy zależnej, rzadziej w postaci cytatów. Cechują się jednak kompletnością relacji oraz dużo większą dążnością do obiektywnego przedstawienia wydarzeń. Ponadto – jak wspomniałam wcześniej – zawierają one bogaty materiał ilustracyjny, głównie zdjęcia.

Podsumowanie

Do dokumentacji przebiegu obrad parlamentu były i/lub są wykorzystywane następujące gatunki wypowiedzi: diariusz sejmowy, sprawozdanie stenograficzne, protokół, kronika oraz nagrania audio i audiowizualne. W dobie średniopolskiej i na początku doby nowopolskiej jedynymi formami dokumentacyjnymi w tym zakresie były diariusze. Są one ważnym świadectwem dziejów parlamentaryzmu i jednym z najważniejszych źródeł do poznania historii państwa i społeczeństwa Rzeczypospolitej, ponieważ to właśnie z działalnością sejmu związane są główne nurty ówczesnej polityki. Ich wartość jako materiałów źródłowych doceniono już wcześniej (Pieńkowski, rec., 2017, s. 155). Jak twierdził Władysław Konopczyński (1948), diariusze stanowią ważny dokument nie tylko ze względu na wartość historyczną, lecz także z uwagi na liczne analogie do naszych czasów. Trzeba jednak pamiętać, że nie jest to dokument idealny ze względu na wybiórczość relacji i elementy wartościujące, zdradzające punkt widzenia piszącego. Z biegiem lat pojawiły się sprawozdania stenograficzne, ale formę diariusza wykorzystuje się do dziś, choć jego wzorzec gatunkowy znacznie różni się od tego, który funkcjonował w okresie I Rzeczypospolitej.

O wadze, jaką przywiązywano do relacji sejmowych, świadczy to, że zadania utrwalenia obrad podejmowali się wybitni działacze polityczni i literaci. W dobie średniopolskiej diariusze wychodziły spod ręki m.in. Mikołaja Sienickiego i Hieronima Ossolińskiego. W okresie nowopolskim osobami odpowiedzialnymi za dokumentowanie obrad parlamentu byli m.in. Julian Ursyn Niemcewicz (czuwający nad archiwum senackim w okresie Królestwa Polskiego) oraz Karol Irzykowski (kierujący biurem stenograficznym sejmu w dwudziestoleciu międzywojennym).

Każdy z opisanych w tym artykule etapów rozwoju form i sposobów dokumentowania obrad parlamentu jest rezultatem doskonalenia się poprzedniego i wiąże się z rozwojem cywilizacyjnym: upowszechnieniem druku i środków masowego przekazu oraz rozwojem stenografii. Przedstawiona przeze mnie ewolucja wynika z dążności do: **precyzji** wypowie-

dzi oraz jej **obiektywizmu, standaryzacji, oficjalności i instytucjonalizacji**, a także **upowszechnienia przekazu coraz większej grupie odbiorców (umasowienia)** oraz **wykształcenia wielu form** zróżnicowanych pod względem kodów i wyspecjalizowanych do pełnienia odmiennych funkcji.

Źródła

- Bodniak, S. (wyd.). (1939). *Diariusz sejmu walnego warszawskiego z roku 1556/7*. Nakładem Biblioteki Kórnickiej.
- Diariusze, sprawozdania z obrad*, (b.d.). Pobrano 25 września 2023 z: <http://senat.edu.pl/historia/diariusze/>
- „Gazeta Krakowska”, (b.d). Pobrano 16 października 2023 z: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/78940?language=en#structure>
- „Gazeta Narodowa y Obca”, (b.d). Pobrano 15 września 2023 z: http://bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/show-content/publication/68055/edition/62314/?format_id=2
- Handelsman, M. (wyd.). (1913). *Dziennik posiedzeń izby poselskiej sejm u r. 1809*. Wydawnictwa Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział II Nauk Antropologicznych, Społecznych, Historii i Filozofii. Komisja Historyczna: nakł. Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. (Dyaryusze Sejmów Księstwa Warszawskiego. Z. 1). Pobrano 15 września 2023 z: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/39849/edition/39230/content>
- Parlamentaria polskie 1919–2001*, (b.d.). Pobrano 20 września 2023 z: https://bs.sejm.gov.pl/F?func=file&file_name=find-nowe-prl-sejm&local_base=ars01
- Regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, przyjęty dnia 10. października 1907*. Nakładem Wydziału Krajowego z drukarni E. Winiarza, Lwów 1908. <https://reader.digitarium.pcass.pl/dlibra/publication/20838/edition/19759>
- Regulamin Sejmu RP wprowadzony Uchwałą Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 roku*. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19920260185/U/M19920185Lj.pdf>
- Regulamin Sejmu z dnia 5 października 1935 r. z poprawkami uchwalonymi przez Sejm w dniu 29 listopada 1938 r.* <https://polona.pl/item/regulamin-sejmu-z-dnia-5-pazdziernika-1935-r-z-poprawkami-uchwalonymi-przez-sejm-w-dniu,NjzkMjgkMTg/24/#info:metadata>
- Regulamin Senatu RP wprowadzony Uchwałą Senatu RP z dnia 23 listopada 1990 roku*. https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/senatrp/ustawy/regulamin.pdf
- Szujski, J. (wyd.). (1862). Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553, 1570 r. W: *Scriptores Rerum Polonicarum* (t. 1). Nakładem Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Pobrano 15 września 2023 z: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=6777>
- Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 1919. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/199408?id=199408>

Słowniki

- SJPArc – Arct, M. (1916). *M. Arcta Słownik ilustrowany języka polskiego*. Wydawnictwo M. Arcta.
- SJPDor – Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* (t. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Słownik parlamentary (b.d.). Pobrano 21 września 2023 z: <https://senat.edu.pl/publikacje/sownik-parlamentarny/>

Bibliografia

- Agar, M. (1985). Institutional discourse. *Text*, 5(3), 147–168.
- Benwell, B., Stokoe, E. (2006). *Discourse and identity*. Edinburgh University Press.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2012). *Tekstologia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biblioteka sejmowa*, (b.d.). Pobrano 20 września 2023 z: https://biblioteka.sejm.gov.pl/archiwum_sejmu_zbiory/
- Borawski, S. (1995). *Tradycja i perspektywy. Przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego*. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Chorążyczewski, W. (2010). Prywatne archiwa polityczne w Polsce XVI wieku. *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, 1(3), 13–68.
- Cornu, G. (1990). *Linguistique juridique*. Montchrestien.
- Dawidziak-Kładoczna, M. (2023). Wzorec gatunkowy pierwszych polskich sprawozdań stenograficznych – na przykładzie „Sprawozdań stenograficznych z rozpraw Sejmu Krajowego w Galicji”. *Stylistyka*, 32, 167–186.
- Ehlich, K., Rehbein, J. (1994). Institutionanalyse. Prolegomena zur Untersuchung von Kommunikation in Institutionen. W: G. Brunner, G. Graefen (red.), *Texte und Diskurse* (s. 287–350). Westdeutscher Verlag.
- Gajda, S. (2001). Gatunkowe wzorce wypowiedzi. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 255–268). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Gajda, S. (2004). Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej. W: E. Malinowska (red.), *Język – prawo – społeczeństwo* (s. 19–32). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Goworko-Składanek, B. (2017). Sprawozdawczość sejmowa na łamach urzędowej prasy specjalistycznej (na przestrzeni wieków). W: M. Dajnowicz, A. Midowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych* (s. 351–361). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Grzybowski, S. (1957). Mikołaj Sienicki – Demostenes sejmów polskich. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 2, 91–132.
- Hansard*, (b.d.). Pobrano 22 września 2023 z: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hansard>
- Jakubowska, U. (1984). *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kita, M. (2002). Państwo jako generator gatunków mowy. *Biuletyn PTJ*, 58, 65–74.
- Konopczyński, W. (1948). *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*. Polska Akademia Umiejętności.
- Kość, J. (1993). Socjolingwistyczne aspekty komunikacji językowej w tekstach prawniczych (na przykładzie XVII-wiecznych protokołów sądowych z ksiąg miejskich Chełma). *Socjolingwistyka*, 12/13, 155–167.
- Leśnodorski, B., Bardach, J., Pietrzak, M. (2009). *Historia ustroju i prawa polskiego*. Wolters Kluwer.
- Lizisowa, M. T. (1995). *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim (studium semantyczne)*. Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Lizisowa, M. T. (2006). *Tekst – kontekst – interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*. Wydawnictwo Collegium Columbinum.

- Malinowska, E. (1995). Styl urzędowy. W: S. Gajda (red.), *Przewodnik po stylistyce polskiej* (s. 431–448). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malinowska, E. (2001). *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Malinowska, E. (2009). Polszczyzna urzędowa i jej warianty. *Stylistyka*, 18, 55–64.
- Malinowska, E. (2013). Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa. W: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej* (s. 467–486). Universitas.
- Michalski, J. (red.). (1984). *Historia sejmku polskiego* (t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nawrocki, S. (1998). *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Nowicki, J. (1998). Diariusze sejmowe z XVIII wieku. *Mówią Wieki*, 10, https://www.wilanow-palac.pl/diariusze_sejmowe_z_xviii_wieku.html
- Osiecka, M. (1998). Sejm Królestwa Polskiego. W: F. Ramotowska (red.), *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie* (t. 2: *Epoka porobiorowa*, s. 65–66). DiG.
- Pieńkos, J. (1999). *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*. Muza.
- Pieńkowski, M. (rec.). (2017). Diariusze sejmku koronacyjnego Zygmunta III Wazy 1587/1588 roku, wyd. Irena Kaniewska, Kraków 2016. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 40(1), 155–185.
- Początki administracji sejmowej 1919–1927*, (b.d.). Pobrano 19 września 2023 z: https://www.stenografia.pl/historia_polska/ii_rp/sejm_kronika
- Przyklenk, J. (2009). *Staropolska kronika jako gatunek mowy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ryba, J. (1999). *Praktyczne sposoby sporządzania korespondencji i innych prac biurowych*. Wydawnictwo ODDK.
- Siuciak, M. (2011). Średniowieczny dyskurs prawny – czyli o początkach stylu urzędowego. W: U. Sokólska (red.), *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś* (s. 285–298). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Siuciak, M. (2024). *Komunikacja urzędowa na Górnym Śląsku w okresie XVI–XVIII wieku. Ujęcie dyskursologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szczepankowska, I. (1999). Perspektywy badań lingwistycznych nad językiem prawnym. *Poradnik Językowy*, 5–6, 11–17.
- Szczepankowska, I. (2004a). *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego* (cz. 1: *Pojęcia prawne*; cz. 2: *Wypowiedzi normatywne*). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szczepankowska, I. (2004b). Kultura języka prawnego w XVIII wieku – przyczynek do ewolucji zasad techniki ustawodawczej (od oświecenia po czasy współczesne). W: eadem, *Studia nad polszczyzną epoki stanisławowskiej* (s. 11–60). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szczepankowska, I. (2011). Komunikacja prawno-sądowa z perspektywy retoryki, stylistyki i tekstologii. *Stylistyka*, 20, 145–162.
- Wilkoń, A. (2002). *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*. Universitas.
- Witosz, B. (2005). *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojciechowska, A. (2012). *Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku. Studium genologiczne*. Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Wojtak, M. (2001). Styl urzędowy. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 155–172). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Małgorzata Dawidziak-Kładoczna

Wojtak, M. (2004). Gatunki urzędowe na tle innych typów piśmiennictwa użytkowego – zarys problematyki. W: E. Malinowska (red.), *Język – prawo – społeczeństwo* (s. 131–141). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Wojtak, M. (2004–2005). Genologia tekstów użytkowych. *Postscriptum*, 2/1 (48/49), 156–171.

Wojtak, M. (2019). *Wprowadzenie do genologii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.